

УДК 94(477):327.51(1-622НАТО)]»20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-1-5>

Володимир ВЛАДИКА,
orcid.org/0009-0005-7047-8709

аспірант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) vovavladyka12345@gmail.com

БАЗОВІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ НАТО: БЕЗПЕКА ТА ДЕМОКРАТІЯ. УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

Метою дослідження є вивчення ключових ціннісних орієнтирів діяльності НАТО (Організація Північноатлантичного договору), таких як безпека та демократія. Перший принцип розглядається, як основна базова цінність, що виступає гарантом утвердження порядку, а другий – являється ефективною моделлю, яка сприяє його реалізації. Метою дослідження також є аналіз політики України у відповідності до згаданих принципів та їх прояв у відносинах між членами альянсу, міжнародній співпраці. **Методологію** роботи становить комплекс наукових принципів історизму та об'єктивності. Застосовано спеціально-історичні методи дослідження, а саме: історико-генетичний та історико-системний. **Наукова новизна.** Вперше в українській історичній науці висвітлено основні базові ціннісні орієнтири НАТО: безпека та демократія. Простежено окремо значення цих принципів, а також їх прояв через призму історичного, політичного, нормативно-правового, організаційного аспектів функціонування Північноатлантичного блоку. Окремо досліджено напрацювання України по відношенню до таких принципів. **Висновки.** Політика НАТО заснована на дотриманні та реалізації спільних ціннісних орієнтирів. Серед основних можна виділити принцип безпеки, свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права. Такі орієнтири складають основу не лише НАТО як організації, а і базу глобальної моделі функціонування сучасних суспільств, що в своєму наслідку дозволяє вибудувати таку форму організації громад, котра на даному етапі вважається найефективнішою.

Україна на шляху до Європейської інтеграції впродовж останніх років зайняла позицію переходу на стандарти НАТО, які торкаються не лише сфери воєнного характеру, а і переосмислення фундаментальних ціннісних орієнтирів організації. Їх успішне впровадження дозволяє у кінцевому результаті отримати висококваліфікованих працівників, які з легкістю досягатимуть поставлених перед ними завдань.

Ключові слова: Україна, НАТО, цінності, принципи, відносини, співпраця, безпека, демократія, Європа.

Volodymyr VLADYKA,
orcid.org/0009-0005-7047-8709

Postgraduate student at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk
(Ternopil, Ukraine) vovavladyka12345@gmail.com

BASIC VALUE ORIENTATIONS OF NATO: SECURITY AND DEMOCRACY. THE UKRAINIAN PATH

The research method is the study of key value orientations of NATO (North Atlantic Treaty Organization), such as security and democracy. The first principle is considered as the main basic value that acts as a guarantor of the establishment of order, and the second – creates an effective model that contributes to its implementation. The research method is also an analysis of Ukraine's policy in accordance with known principles and their manifestation in relations between members of the alliance and international cooperation. **The methodology** of the work is a complex of scientific principles of historicism and objectivity. Special historical methods of research are applied, namely: historical-genetic and historical-systemic. **Scientific novelty.** For the first time, the main basic values of NATO: security and democracy are highlighted in Ukrainian historical science. The importance of these principles, as well as their manifestation through the prism of historical, political, normative and legal, organizational aspects of the functioning of the North Atlantic bloc, are traced separately. The development of Ukraine in relation to such principles is separately studied. **Conclusions.** NATO's policy is based on the observance and implementation of common value guidelines. Among the main ones, the principle of security, individual freedom, democracy, human rights and the rule of law can be singled out. Such orientations form the basis not only of NATO as an organization, but also the basis of the global model of the functioning of modern societies, which in turn allows building such a form of community organization that is considered the most effective at this stage.

Ukraine, on the way to European integration, in recent years has adopted the position of transition to NATO standards, which affect not only the sphere of a military nature, but also the rethinking of the organization's fundamental value

orientations. Their successful implementation allows, as a final result, to obtain highly qualified employees who will easily achieve the tasks set before them.

Key words: *Ukraine, NATO, values, principles, relations, cooperation, security, democracy, Europe.*

Постановка проблеми. НАТО діє як союз колективної безпеки з метою забезпечення взаємного захисту військовими та політичними засобами задля гарантування безпеки державам, які зіткнулися із зовнішньою загрозою. Наріжним каменем організації є положення про колективну оборону, закладені 5 статтею.

Залишаючись військово-політичною організацією, основна ідея якої спрямована на становлення безпеки, не слід забувати і про невід’ємний демократичний орієнтир, який у останні роки стає все більш виразним та займає вагоме місце у діяльності НАТО.

Історія становлення та розвитку української державності завжди визначалась прагненням до загальноєвропейського вектору політичного розвитку. Цей процес зараз досягає завершальної стадії, коли Україна офіційно подала заявки на вступ до ЄС та НАТО.

Аналіз джерел та останні дослідження. В українській історичній науці питанню НАТО приділялось не мало уваги. Серед дослідників можна виділити І. Мінгазутдінова, О. Семікова, Т. Горфиняка. У контексті вивчення інтеграційних процесів України по відношенню до НАТО слід згадати Л. Алексієвець, М. Алексієвець у працях яких акцентується увага на дослідженні історичних взаємозв’язків, починаючи із часів здобуття незалежності.

Мета статті – виявити та показати базові ціннісні орієнтири діяльності НАТО, такі як безпека та демократія. А також простежити українську приналежність стосовно вищевказаних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Поняття цінностей, зокрема політичних, є важливим предметом вивчення філософів, соціологів, політологів ще з античних часів. Більш сучасні теорії, зокрема визначальні для сучасної європейської цивілізації можна виводити з системи І. Кант, теорія якого набула великого значення як сфера морально-етичної можливості цілковитого існування та активної діяльності особистості в соціумі. Значну увагу цінностям приділяв Макс Вебер, який під цінностями розумів певні установки людини чи організації людей, що відповідають історичним етапам розвитку суспільства (Вебер, 1990: 360–361). А. Маслоу відзначав, що першочергова потреба особистості є не чим іншим, як самоактуалізацією, тобто бажанням самовдосконалюватися та самостверджуватися, що в наслідку, сприяє

виникненню потреби в реалізації привілейованих матеріальних цінностей (Маслоу, 1982: 109).

Таким чином, цінності формувались впродовж багатьох століть людського існування, як монументальні опори, що слугують ключовим орієнтиром у виборі життєвих стратегій.

Свобода, гідність, рівність, справедливість, солідарність, довіра, толерантність, права людини, громадянство і громадянськість, моральна автономія, соціальний порядок – усе це сукупність універсальних стандартів цінності людей демократичних суспільств, гарантом яких залишається безпековий фактор.

Оскільки НАТО засноване демократичними режимами західних європейських держав, які протиставляли тоталітарним, диктаторським режимам, зрозумілим стає ідейне наповнення організації, яке базуються на фундаментальних цінностях: безпека, демократія, свобода особистості, верховенство права. Преамбула Північноатлантичного договору містить наступні слова: «Сторони цього Договору, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об’єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права...» (Північноатлантичний договір, 1949: 6–7).

Першою і ключовою базовою цінністю НАТО постає **безпека** – міжнародна та регіональна. Її можна визначити, як набір бажаних властивостей системи, моделей поведінки, цілей і методів впровадження, які знижують ймовірність реалізації загрози і зменшують наслідки в разі її реалізації.

В основу НАТО покладено принцип колективної оборони, прописаний статтею 5 Північноатлантичного договору, який зазначає, що напад на одну з держав-членів Альянсу вважається нападом на них усіх. Тобто, жодна з держав-членів НАТО не повинна покладатися лише на спроможності своїх збройних сил для забезпечення основоположних потреб у галузі національної безпеки. Внаслідок цього між членами Альянсу виникає відчуття спільної безпеки, що сприяє стабільності на євроатлантичному просторі (Слюсар, 2019: 47).

З огляду на те, що виникнення криз і конфліктів поза межами кордонів Альянсу може пере-

шкоджати досягненню першорядної мети НАТО, Альянс також сприяє миру і стабільності шляхом проведення операцій із запобігання і врегулювання криз, а також розбудові партнерських стосунків з іншими організаціями і державами в усьому світі (Голопатюк, 2004: 31).

НАТО не лише допомагає забезпечувати захист території своїх членів, але й розвиває зв'язки – при нагоді і за доцільності – з метою поширення своїх цінностей за межами Альянсу, запобігання і врегулювання криз, стабілізації посткризових ситуацій і сприяння відбудові.

У звіті бельгійського міністра закордонних справ П'єра Армеля у 1967 році вказується, що територія Північноатлантичного договору не може розглядатися в ізоляції від решти світу. Міністр наголошує, що НАТО постійно адаптується до умов, що змінюються і має дві головні функції: першу – підтримувати силу і солідарність, необхідні для стримування агресії, і другу – розвивати більш стабільне довгострокове політичне середовище (Семіков, Фурашев, 2007: 24).

Практична реалізація принципу безпеки простежується у операціях та місіях НАТО. Найвідомішими є операції на території колишньої Югославії впродовж 1992–2002 років; в Афганістані впродовж 2006–2009 років; операції по боротьбі з піратством у Індійському океані, Аравійському морі, Аденській затоці впродовж 2004–2011 років. А також неодноразові військові навчання.

Україна є однією із перших країн-партнерів, яка включена до складу Сил реагування НАТО, а з 2010 року українські відповідні підрозділи виконують бойові завдання у рамках сил спеціального призначення НАТО (Скрипникова, Тутік, Гринчак, 2015: 160).

Слід зазначити, що окрім спільних навчань у країнах НАТО, Україна організовує і проводить такі навчання на своїй території. Протягом останніх 5 років їх кількість склала понад 30 на рік.

Особливого значення взаємодія з НАТО у сфері безпекових спроможностей України набуває в контексті російсько-українського воєнного конфлікту (Алексієвець М., Алексієвець Л., 2020: 126). З його початком інтеграційні процеси значно прискорилися, так як стали необхідними кроками для ефективної оборони та продовження існування держави.

Безпека виступає основним гарантом забезпечення та впровадження ідей свободи, рівності, верховенства права, тоді коли демократія слугує механізмом їх реалізації. Безпека та демократія є базовими ключовими «підпорами» діяльності НАТО. Завдяки такому порядку відбувається

побудова міцних оборонно-демократичних ідеалів, до яких так прагне і Україна.

У 2024 році демократія, права людини, повага до суверенітету і свобод важать не менше, ніж 70 років тому. Такі цінності є основоположними для архітектури Північноатлантичної безпеки, оскільки НАТО об'єднує не лише армії, але й нації.

Демократія – це відповідальність усіх за збереження суспільних цінностей. У формулюванні 16-го президента США Авраама Лінкольна, демократія – врядування «іменем народу, силами народу і для народу».

Отже, демократія є набором ідей та принципів, що стосуються свободи, вільного вибору. Основними із таких принципів є свобода совісті, свобода слова, моральна автономія, приватність, людська гідність, соціальний порядок тощо (Губерський, 2004: 806).

Насамперед слід наголосити, що демократичні принципи у діяльності НАТО простежується на різних рівнях: від прийняття зовнішньо-політичних рішень до внутрішньо-організаційної діяльності.

Найбільш показово демократичний принцип простежується у процедурі ухвалення рішень. Як міжурядова організація, НАТО забезпечує форум, у рамках якого держави-члени мають змогу проводити консультації з будь-яких питань і ухвалювати рішення з політичних і військових аспектів, що впливають на їхню безпеку. Усі рішення в НАТО ухвалюються на основі консенсусу. Вони мають бути одностайними, через що окремим рішенням передують досить тривалі переговори та консультації. Адже кожна країна-член НАТО має право вето, що дозволяє їй заблокувати будь-яке неприйнятне для неї рішення Альянсу. Така система ухвалення рішень виглядає доволі громіздкою та повільною, однак їй притаманні істотні переваги: «по-перше, вона забезпечує дотримання суверенітету кожної з країн – членів Альянсу. По-друге, коли вже рішення досягнуто, воно користується стовідсотковою підтримкою усіх держав-членів і підкріплене готовністю його виконувати» (Бадрак, 2006: 23).

Прийняття рішень на основі консенсусу стосується усіх справ Альянсу і віддзеркалює той факт, що думка кожного із членів буде почутою та розглянутою окремо. Принцип консенсусу є наріжним, і діє на всіх рівнях організації.

Альянс розбудовує своє співробітництво з країнами, які не є членами НАТО, в рамках партнерства та програм, в основі яких демократичні ідеали. Серед євроатлантичного простору, існує

Рада євроатлантичного партнерства, що об'єднує 50 країн, а також програма «Партнерство заради миру» між НАТО й окремими країнами-партнерами. Така взаємодія відбувається через призму обговорень на різних рівнях та консультаційних слухань (Мінгазутдінов, 2004: 654).

Блок НАТО розвиває відносини з країнами Середземномор'я у рамках Середземноморського діалогу, а з країнами ширшого Близькосхідного регіону у рамках Стамбульської ініціативи співпраці.

Однією із програм по формування стійких демократичних принципів є програма по вихованню доброчесності, що може включати як союзників, так і країни, що не є членами організації. Мета програми полягає у допомозі країнам утверджувати ідеї доброчесності, прозорості, підзвітності та зменшенні ризиків корупції у секторі безпеки та оборони (Семіков, Фурашев, 2007: 24).

Окрім цих структурно оформлених партнерських відносин, Альянс організовує низку програм із країнами, які не входять до цих об'єднань, але які розділяють подібні спільні стратегічні інтереси та ключові цінності. Прикладами таких країн є Австралія, Японія, Республіка Корея та Нова Зеландія (Вонсович, 2012: 739).

Україна на своєму шляху до НАТО продовжує впроваджувати та, у певних позиціях, закріплювати здобутки у царині демократизації. За словами заступника міністра оборони України з питань європейської інтеграції Анатолія Петренка, Україна починає підготовку нових військових фахівців та державних службовців, які матимуть якісно нові знання, та готові ці знання об'єднувати з унікальним бойовим досвідом, яких вони набули захищаючи Україну. Людям, які займатимуть високі посади, пропонуватиметься формула «нової культури» що пропонує роботу в новому професійному культурному середовищі (Шелест, Кравченко, Шеренговський, 2020: 5).

Під «ною культурою» розуміються можливості іншої організації роботи: делегування повноважень, здатність працювати у багатонаціональному середовищі, вміння застосовувати новітні технології та цифрові мережі.

У цьому плані, особлива увага керівництва Міністерства оборони і вищого командування Збройних сил зосереджена на системі військових навчальних закладах та якості матеріалу який викладається. Такі впровадження закладають початок формуванню системи кадрової полі-

тики, де найкращі і найбільш достойні отримують посади та стають лідерами перетворень (Горфиняк, 2021: 139).

Засобом реалізації позитивних змін на даний час є результативні та ефективні використання міжнародних освітніх програм, які реалізують спільно з НАТО. Вищезгадані перетворення відбуваються в тому числі і завдяки схваленій стратегії воєнної безпеки за прикладом НАТО, яка базується на тих самих демократичних принципових вимогах стійкості, стримуванні, взаємодії та колективізму (Алексієвець М., Алексієвець Л., 2020: 8–11).

Висновки. Отже, НАТО складає унікальну спільноту країн, об'єднаних не лише метою спільної безпеки, але й для реалізації спільних політичних цінностей, віддану принципам безпеки, свободи особистості, демократії, прав людини та верховенства права. Такі орієнтири будують основу не лише НАТО як організації, а і як глобальної моделі мислення суспільств, що в своєму наслідку дозволяє побудувати таку форму організації громад, котра на даному етапі вважається найефективнішою.

Безпека, як основна базова цінність виступає гарантом утвердження та подекуди впровадження ідей демократії. А остання в свою чергу дозволяє вибудувати найефективнішу модель діяльності безпекового сектору. Таким чином, безпека та демократія є базовими взаємозалежними ключовими «підпорами» діяльності НАТО, діяльність яких поодиноці – неефективна.

У зв'язку з розробкою нових напрямків діяльності, НАТО із закритої структури поступово трансформувалася в організацію, для якої вельми актуальною стала «політика відкритих дверей». Тобто, на сьогодні Північноатлантичний альянс – це своєрідна «ідеологічна машина», котра захищає свої цінності і завдяки власній ідеології створює умови для поширення демократичних ідей та запрошення нових держав-членів до своїх лав.

Взаємини «Україна – НАТО» розвиваються, починаючи з 1991 року. Вони врегульовані низкою договорів і угод, прийнятих за роки співробітництва. Існує взаємна зацікавленість у співпраці з обох сторін. Адже для України це досвід міжнародного співробітництва, і найголовніше – безпека, а для Альянсу – зміцнення позицій на Сході.

Впродовж останніх двох років Україна активізувала свої зусилля для реалізації інтеграційних процесів, насамперед у частині безпекового сектору та демократизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвць М. М., Алексієвць Л. М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр. *Український історичний журнал*. 2020. Число 1. С. 126.
2. Алексієвць М. М., Алексієвць Л. М. Особливості та проблеми співробітництва України з НАТО (1991–2019). *Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри*: зб. тез доп. учасн. Міжнар. наук-практ. Конф. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 8–11.
3. Шелест Г., Кравченко В., Шеренговський Д.В. Вісім тез від української експертної спільноти щодо стратегічної концепції НАТО-2030. *Українська призма*. 2020. URL: http://prismua.org/eight_point_nato/
4. Бадрак В.В. Випробування на сумісність: Україна намагається «підлаштуватися» під стандарти НАТО. *День*. 2006. № 42.
5. Вебер М. Об'єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання / пер. з нім. / за ред. Ю.Н. Давидова, П.П. Гайденко. Москва: Прогрес, 1990. 361 с.
6. Вонсович О. С. Безпековий вимір європейського геополітичного регіону. *Гілея: науковий вісник. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*. 2012. Вип. 50 (№ 4). С. 739–748.
7. Голопатюк Л.С. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8. С. 31–33.
8. Горфиняк Т.В. Безпекове співробітництво України та НАТО на сучасному етапі (2014–2021 рр.): диплом. роб. на здобуття ступеня магістра / Чернівці. ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2021. 139 с.
9. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія особистості. / за ред. Ю.Б. Гіппенрейтер, А.А. Пузірей. Москва: Прогрес, 1982. 108–117 с.
10. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / гол. Ред. Л.В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
11. Слюсар В.І., Кулагін К.К. Особливості процесу оборонного планування НАТО. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2019. № 3 (36). С. 47–59.
12. Петренко В.М., Шевченко О.М. Методика воєнно-ідеологічної підготовки: навч. посіб. Суми, 2017. 480 с.
13. Північноатлантичний договір (Вашингтонський договір): станом на 09 квіт. 1949 р. / Вашингтон: Право, 1949. 4 с.
14. Семіков О.В., Фурашев В.М., Що таке НАТО? Створення, розвиток та сучасний стан. *Знання України*. 2007. С. 20.
15. Скачко Л. Україна-НАТО: стан та перспектива розвитку співробітництва. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 48. С. 108–116.

REFERENCES

1. Aleksiiievets M. M., Aleksiiievets L. M. (2020) Transformatsiia vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019 rr. [Transformation of relations between Ukraine and NATO in 1991–2019: Historical aspect, 17 p.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – Ukrainian historical journal. 1. 126. [in Ukrainian].
2. Aleksiiievets M. M., Aleksiiievets L. M. (2020) Osoblyvosti ta problemy spivrobotnytstva Ukrainy z NATO (1991–2019). [Peculiarities and problems of Ukraine's cooperation with NATO (1991–2019)] *Stratehiia rozvytku derzhavy v umovakh novitnikh vyklykiv mizhnarodnomu poriadku: politychnyi, pravovyi, ekonomichnyi, humanitarnyi, ekolohichni vymiry: zb. tez dop. uchasn. Mizhnar. nauk-prakt. Konf. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka*. – The strategy of state development in the conditions of the latest challenges to the international order: political, legal, economic, humanitarian, ecological dimensions: coll. theses add. participation International science and practice conference. 8–11. [in Ukrainian].
3. Shelest H., Kravchenko V., Sherenhovskiy D.V. (2020) Visim tez vid ukrainskoi ekspertnoi spilnoty shchodo stratehichnoi kontseptsii NATO-2030. [Eight theses from the Ukrainian expert community regarding the NATO-2030 strategic concept] *Ukrainska pryzma*. – Ukrainian prism. URL: http://prismua.org/eight_point_nato/. [in Ukrainian].
4. Badrak V.V. (2006) Vyprobuvannia na sumisnist: Ukraina namahaetsia «pidlashtuvatsia» pid standarty NATO. [Compatibility tests: Ukraine is trying to “adjust” to NATO standards] *Den*. – Day. 42. [in Ukrainian].
5. Veber M. (1990) Ob'iektyvnist sotsialno-naukovoho i sotsialno-politychnoho piznannia [Objectivity of socio-scientific and socio-political knowledge] / per. z nim. / za red. Yu.N. Davydova, P.P. Haidenko. Progres, – / translated from German / edited by Y.N. Davydova, P.P. Haydenko. Progress, 361. [in Ukrainian].
6. Vonsovych O. S. (2012) Bezpekovi vymir yevropeiskoho heopolitychnoho rehionu [The security dimension of the European geopolitical region] *Hileia: naukovyi visnyk. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky*. – Gilea: Scientific Bulletin. Historical sciences. Philosophical sciences. Political sciences, 50. 739–748. [in Ukrainian].
7. Holopatiuk L.S. (2004) Viiskovi aspekty spivrobotnytstva Ukrainy z NATO: stan i perspektvy rozvytku [Military aspects of Ukraine's cooperation with NATO: status and development prospects] *Natsionalna bezpeka i oborona*. – National security and defense, 8. 31–33. [in Ukrainian].
8. Horfyniak T.V. (2021) Bezpekove spivrobotnytstvo Ukrainy ta NATO na suchasnomu etapi (2014–2021 rr.) [Security cooperation between Ukraine and NATO at the current stage (2014–2021)] *dyplom. rob. na zdobuttia stupenia mahistra*. – thesis for obtaining a master's degree, 139. [in Ukrainian].
9. Maslovu A. (1982) Samoaktualizatsiia. Psykholohiia osobystosti [Self-actualization. Personality psychology] / za red. Yu.B. Hippenreiter, A.A. Puzyrei. Progres. – under the editorship Yu.B. Hippenreiter, A.A. Blister. Progress. 108–117. [in Ukrainian].

-
10. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: u 2 t. (2004) [Ukrainian diplomatic encyclopedia: in 2 volumes] / hol. Red. L.V. Huberskyi. Znannia Ukrainy. – / head Ed. L.V. Hubersky. Knowledge of Ukraine. 2. 812. [in Ukrainian].
 11. Sliusar V.I., Kulahin K.K. (2019) Osoblyvosti protsesu oboronnoho planuvannia NATO [Peculiarities of NATO's defense planning process] Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy. – Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine, 3 (36). 47–59. [in Ukrainian].
 12. Petrenko V.M., Shevchenko O.M. (2017) Metodyka voienno-ideolohichnoi pidhotovky [Methodology of military and ideological training]: navch. posib. – Tutorial. 480. [in Ukrainian].
 13. Pivnichnoatlantychnyi dohovir (Vashynhtonskyi dohovir) (1947) [North Atlantic Treaty Organization] Pravo. – Law, 4. [in Ukrainian].
 14. Semikov O.V., Furashov V.M. (2007) Shcho take NATO? Stvorennia, rozvytok ta suchasnyi stan [What is NATO? Creation, development and current state] Znannia Ukrainy. – Knowledge of Ukraine, 20. [in Ukrainian].
 15. Skachko L. (2019) Ukraine-NATO: Current State and Prospects of Cooperation [Ukraine-NATO: Current State and Prospects of Cooperation]. Visnyk Lvivskoho universytetu. – Bulletin of Lviv University. 48. 108–116. [in Ukrainian].